

Kübra YANAK

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student
Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun-TÜRKİYE
Samsun University, Institute of Graduate Education, Samsun- TURKEY
ORCID: 0000-0003-0536-2695
yanakkubra08@gmail.com

Nurettin Birol, 19. Yüzyılda Erzincan Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2020, 268 s., ISBN: 978-625-7018-10-4

Öz

İlk örnekleri 16. yüzyıl Avrupası'nda karşımıza çıkan yerel tarih çalışmaları, özellikle 19. yüzyılda yoğunluk kazanmaya başladı. Yerel tarihin konusunu belirli bir mahal ve burada yaşayan insanların hikâyeleri oluşturmaktadır. Bu alanda ülkemizdeki ilk örnekler Osmanlı döneminde ortaya çıkmış ve Cumhuriyet döneminde ilerleyen tarih disiplini çerçevesinde daha da önem kazanmıştır. Yerelin kendine has özelliklerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmalar arasında şehir tarihi çalışmaları ise birçok araştırmacının daha fazla dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı dönemine ilişkin yerel tarih çalışmalarının en zengin örnekleri 19. yüzyıl ile ilgili olanlardır. Bu dönemde zenginleşen kaynaklar, yerel tarih çalışmalarının artmasına vesile olmuştur. 19. yüzyıl şehir tarihi literatürüne yakın zamanda Erzincan tarihi ile ilgili yeni bir çalışma eklendi. Nurettin Birol tarafından yapılan bu çalışma, 19. yüzyılda Erzincan şehrini pek çok yönden ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Yerel Tarih, Erzincan, Tanzimat Dönemi, Şehir Tarihi

Nurettin Birol, *Erzincan in the 19th Century From Tanzimat to the First World War (1839-1914)*, Arı Sanat Publications, İstanbul 2020, 268 p., ISBN: 978-625-7018-10-4

Abstract

Local history studies, the first examples of which appeared in Europe in the 16th century, started to gain intensity especially in the 19th century. The subject of local history is the stories of a particular locality and the people living there. In this field, the first examples in our country emerged in the Ottoman period and gained more importance in the Republic period, within the framework of the developing history discipline. Among these studies which aim to reveal the unique characteristics of a region, urban history studies have attracted more attention of many researchers. In this context, the richest examples of local history studies related to the Ottoman period are those related to the 19th century. The resources enriched during this period contributed to the increase in local history studies. A new study on the history of Erzincan has recently been added to the 19th century urban history literature. This study by Nurettin Birol deals with many aspects of the city of Erzincan in the 19th century.

Keywords: 19th Century, Local History, Erzincan, Tanzimat Period, Urban History

Sosyo-ekonomik tarih yazımı çerçevesinde gelişerek popülerite kazanan yerel tarih, kendine özgülüktür. Bir yerin ya da bir ülkenin yereli temel alarak incelemeye tutulması, aynı zamanda benzersiz bir tarih olduğu anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla yerel tarih, bir yerin veya bir ülkenin yapı taşını oluşturan en önemli unsurdur. O olmazsa yapılan çalışma eksik kalır demek muhtemeldir. Nitekim yapılan bir çalışmanın, özellikle bir şehir tarihi incelemesinin süsüdür. Bu bağlamda yapılan yerel tarih araştırmaları ve çalışmalarının getireceği sesler ve yerel tarihsel yorumlar, milli tarihin daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Prof. Dr. Mehmet İpşirli “İstiklal Savaşı yerel tarihle yazılır.” diyerek tarih bilincinin yereli keşfetmeye olan ihtiyacını vurgulamaktadır. Günümüzde yerel tarih çalışmaları gerek lisans düzeyinde eğitim veren kurumlarda gerek belediye bünyesinde kurulan kent arşivleri ve müzeleriyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yerel olanı tanıyarak tarihle içli dışlı olup geçmişe dair aidiyetlerimizi, mensubiyetlerimizi güçlendirmekteyiz. Dolayısıyla

yerel tarih çalışmalarıyla geçmişte olan kültürlerle bugün gerçekleşen kültürler arasında bir bağlantı kurarak şimdi ve gelecek arasında daha kuvvetli ilişkiler kurmak mümkün olmaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, tarihin konusunu ve amacını şöyle belirtir: “Tarih, gür bir kaynaktır bu kaynaktan içme bahtiyarlığına erişenler geçmiş, içinde bulunduğumuz zamanı ve geleceği aydınlık görürler. Bu kaynaktan içme bahtiyarlığına erişemeyenler ise karanlıkta yol bulmaya çalışanlar gibi tökezlemekten, hatta düşmekten kurtulamazlar.” İşte tam da bu noktada yerel tarih devreye girmektedir. Yerel tarih, muhtelif konularda daha dar ölçekli tarih yazımı olduğu için genel tarihin anahtarıdır. Dolayısıyla parçadan bütüne gidildiği zaman tarih yazımında daha sağlıklı bir yorum ve değerlendirme yapılması mümkün olabilmektedir.

1999 yılında *Halil Rıfat Paşa: Dönemi ve İcraatı (1827-1901)* adlı doktora çalışması ile Halil Rıfat Paşa’nın valilikleri ekseninde yerel tarih çalışmalarına girmiş olan Nurettin Birol, kronolojik sınırlarını Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na kadar (1839-1914) olan zaman zarfında belirlediği çalışmada ağırlıklı olarak “19. Yüzyılda Erzincan” üzerinde odaklanmaktadır. Bu hâliyle, taşra ile ilgili çalışmalarda çok sık karşılaşıldığı üzere kesin kronolojik sınırların çok uygun olmadığı bu alanda Birol da Erzincan’ın 19. yüzyılını 1914’e kadar çekme gereği duymuştur. Her ne kadar Nurettin Birol, eserinde eksik olan yanların olduğunu kabul etse de Erzincan’ın oldukça geniş ve önemi bir dönemini ortaya koyan bu çalışmanın Erzincan tarihi literatüründe önemli bir katkı yaptığı görülmektedir. Giriş ve sekiz bölümden oluşan çalışmada Erzincan şehri idari, iktisadi, kültürel ve sosyal açıdan ele alınarak değerlendirilmiştir. Kaynak olarak bakıldığında ise Osmanlı arşiv belgeleri, salnameler, seyahatnameler, nüfus defterleri ve ikinci el kaynaklardan hareketle hazırlanan çalışma tablo, grafik ve istatistiklerle desteklemiştir. Eser, okuyucuların ve ilgililerin kolaylıkla istifade edebileceği sade ve anlaşılır bir üslupla ortaya çıkarılmış, arşiv belgeleri ile desteklenmiş, geniş kaynakça ve dizini ile akademik bir çalışma niteliğinde ortaya konulmuştur.

Birol, bu tür yerel tarih çalışmalarında çok sık karşılaştığımız diğer örneklerde olduğu gibi “Giriş” kısmında incelenen sahanın tarihi geçmişini ortaya koymayı gerekli görmüştür. Bu bağlamda ilk olarak Erzincan adının kaynağı üzerinde değerlendirmeler yapmış, şehrin adını İlk Çağ’da Strabon’un bulunduğu Eriza şehrinde aldığını söyleyerek Grek kaynaklarında Aziris, Asur kaynaklarında Suhmi diye bahsedilen şehrin Erzincan’ı gösterdiğini belirtmiştir. Daha sonra 19. yüzyıla kadar bölgenin tarihçesi; Eski çağlardan Türk hâkimiyetine, Türklerin Anadolu’yu fethinden Osmanlı dönemine ve Osmanlı idaresi altında 19. yüzyıla kadar verilmiştir. Burada özellikle Erzincan’ın idari statüsü üzerinde durularak şehrin 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Erzurum vilayetine bağlı olduğu, 1835 yılında kaza, 1837 yılında da kasaba statüsünde olduğunu üzerinde durulmuştur.

“19. Yüzyılda Meydana Gelen İç ve Dış Olayların Erzincan Üzerindeki Tesirleri” adlı “Birinci Bölüm” de Birol, I. Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek olan Osmanlı-Rus savaşlarının bölge üzerindeki etkileri üzerinde durmuştur. Erzincan için kısa süren bir sükûnet döneminden sonra Rus tehditleri, Kafkas göçmenlerin Erzincan’a gelmeleri, bunların Erzincan’da geçici ve daimi yerleşmeleri, bölge halkının gelen bu muhacirlere bakışı, göçmenlere yapılan yardımlar üzerinde durmuş ve bu bölümleri arşiv belgeleri ile desteklemiştir. Erzincan’a gelip çevrelerine yerleştirilen muhacirlerin en yoğun olduğu dönem Kırım Savaşı sonrasında Rusların Kafkasya üzerindeki baskılarını artırıp Çerkez direnişinin gerçekleşmesinden sonra olmuş ve Trabzon limanı üzerinden gelen Çerkez ve Çeçen göçmenler bölgeye yerleştirilmiştir. Bir diğer başlıkta ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Erzincan’ın işgal edilmeden önceki konumundan bahseden yazar, savaş döneminde Erzincan’ın herhangi olası bir saldırıya karşı savaş bölgesinden ve Kafkaslardan gelen muhacirlerin toplanma yeri ve aynı zamanda cephe gerisinde sağlık hizmetleri, asker toplama ve sevkiyat yeri olarak icra ettiği görev üzerinde durmuştur. Göç sürecinde, göçmenlerin toplanma ve geçici barınma yeri olarak icra ettiği yeri ortaya koymaya çalışan Birol, Erzincan ahalisinin gelen muhacirlere yapmış oldukları yüklü miktardaki yardımları vurgulayarak bölge halkının fedakârlığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede Birol’a göre savaş dönemlerinde Erzincan sadece ülke dışından

gelen göçmenlere ev sahipliği yapmıyor, Erzurum ve Erzincan halkının bir taraftan Rus diğer taraftan Ermeni çetelerinin saldırılarıyla bitap düşüp kendilerini batıya hicret eden muhacirlere de ev sahipliği yapıyordu (s. 27-60).

“İkinci Bölüm” de “19. Yüzyıl Sonlarında Türk- Ermeni İlişkileri ve Erzincan’daki İlk Ermeni Ayaklanmaları” üzerinde duran Birol, günümüzde hâlâ dış politikada önemli bir mesele olarak etkisini devam ettiren Ermeni sorununa değinmektedir. Bu bağlamda Ermeni meselesinin I. Dünya Savaşı’na kadar olan seyrine değinerek Erzincan merkez kaza ve diğer kazalarındaki Ermeni isyanlarını ele almış; Refahiye, Tercan’daki olaylarına değinmiş ve özellikle Eğin (Kemaliye) kazası ve civarında Ermeni olayları ve faaliyetlerinin yoğun olduğunu vurgulamıştır.

Yazara göre Erzincan ve çevresinde ortaya çıkan Ermeni olaylarının tamamı Ermeni Devrimci Komiteleri tarafından yapılmıştı ve Ermenilerin, Erzurum ve Erzincan’da kurmuş olduğu bu komiteyle asıl amacı, Müslümanları tahrik edip çok sayıda Ermeni’nin ölümüne yol açarak emperyalist devletlerin bu bölgeye müdahalesine zemin hazırlamaktı. Bu çerçevede Birol, Ermenilerin İngiltere ve Rusya gibi bölgeyi ele geçirmek isteyen emperyalist güçlerin emelleri için nasıl kullanılmış olduğunu, eylemleri ile bölge halkı nazarında kapanmaz bir yaraya sebep olduklarını ve iki toplumun birbirine düşman olmasını değerlendirmektedir (s. 61-84).

Yazarın “Üçüncü Bölüm” de üzerinde durduğu konu, Erzincan’ın askerî ehemmiyeti hakkındadır. Bu konuyu “IV. Ordu’nun Kuruluşu ve Erzincan’daki Faaliyetleri” başlığı ile ele alan Birol, yenileşme döneminde askerî alanda yapılan yeni düzenleme sonucunda Erzincan’ın bir ordu şehri olarak artan önemine işaret etmektedir. Ermenilerin faaliyetlerine engel olabileceği düşünülerek kurulmuş olan IV. Ordu’nun önemli komutanı Müşir Zeki Paşa’nın kurmuş olduğu Hamidiye Alayları üzerinde durarak bu alayın Ermeniler’ in bölgede hayal ettikleri Ermenistan’ın inşa edilmesinin önüne geçmiş olduğunu ve aynı zamanda Doğu Anadolu’nun emperyalist devletlerin kuklası olacak bir Ermenistan hâline dönüşmesini engelleyen faaliyetlerine değinerek çok önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Erzincan’ın IV. Ordu’nun karargâhı olması sebebiyle askerî alanda da öneminin artmış olduğunu bizlere yansıtmaktadır (s. 85-98).

“19. Yüzyılın II. Yarısında Erzincan’ın İdari Taksimatı, Nüfusu, İktisadi ve Sosyal Hayatı” adlı ”Dördüncü Bölüm” de yazar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Erzincan’ın idari taksimatı, nüfusu, iktisadi ve sosyal durumunu incelemiştir. 1864 yılından sonra Osmanlı mülki sisteminde yapılan reformlara göre eski eyalet sistemini yeni eyalet sisteminin almasıyla birlikte Vilayet Nizamnameleri yayınlanmış ve bu nizamnamelere göre vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere dönüşmüştü. Birol, Erzincan’ın 19. yüzyıla kadar Erzurum eyaletine bağlı kaza olduğunu, bu durumun 1864 Vilayet Nizamnamesinin yürürlüğe girmiş olmasıyla sancak hâline dönüştüğünü belirterek yapılan yeni idari düzenlemeyle Gercanis nahiyesi, Kemah, Kuruçay, Kuzucan (Pülümür), Ovacık, Mazgirt, Şiran ve Kelkit gibi Erzincan’a bağlanan kazaları dile getirmiştir. Erzincan’ın Doğu Anadolu ile Orta Anadolu arasında kavşak ve geçiş noktası güzergâhında bulunmasıyla önemli olan coğrafi yapısının iktisadi noktada da kenti etkilediğini vurgulayarak her devirde herkes tarafından dikkatleri üzerine çektiğini belirtmiştir. Bu bakımdan ticaretin her daim bu bölgede canlı kaldığını söyleyebiliriz. Vilayet Salnameleri ve Fransız coğrafyacı ve oryantalist biri olan Vital Cuinet’ in bölgede yapmış olduğu saha çalışmalarından anlaşıldığı üzere bölge halkının sanayi, ticaret ve tarımda ileri seviyede oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Erzurum Vilayet Salnamesinde yapılan ticaretlere değinilmiş olunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti’nin bu bölgelerde ticareti canlı tutmak adına gelir elde etmek ve işletmesini yapmak amacıyla keşifler yaptırdığını Vilayet salnamelerinden anlıyoruz. Geçmişten günümüze kadar ekonomi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan petrolün bulunduğu yerlerde ülkeye enerji girdisi olarak katkı sağlayan yapısı itibarıyla büyük öneme sahip olduğunu bilmekteyiz. Buna mukabil Tercan kazası ve çevresinde petrol (petrol) kuyularının ıslah edilerek petrol çıkarılması Sultan İbrahim tarafından yazılan bir Hatt-ı Hümayun ile bildirilmesine ilk olarak Osmanlı Arşiv kayıtlarında rastlanılmıştır. Görüldüğü üzere

petrolün ne derece değerli olduğu aşikârdır. Bölgede kente ticari katkı sağlayan diğer önemli unsurların dokumacılık, debbağlık, ayakkabıcılık, ipek böcekçiliği, demircilik, boyacılık olduğuna değinilmiştir. Erzincan kentine nüfus odaklı bakıldığında ise Tahrir, Avarız, Temettüat ve Şeriyye Sicilleri içerisinde olan *Tevzi* defterleri ile nüfus defter odaklı çalışılıp vilayet salnameleri ile yabancı seyyahların verdiği bilgileri karşılaştırmış olduğunu görmekteyiz. 1831 yılındaki nüfus sayımına göre Erzincan Sancağının nüfusuna baktığımızda Müslümanlar 105.000 kişi iken Ermenilerin nüfusu 16.000 kişidir. Yazar, nüfusun yaklaşık olarak %87’sini Müslümanların, %13’ünü ise Ermenilerin oluşturduğu kanaatine varıldığını göstermektedir. 1881-1882 yılına gelindiğinde Ermenilerin en yoğun olarak yaşadıkları Erzincan merkez kaza olmasına rağmen 41.523 Müslüman nüfusa karşılık 12.686 Ermeni yaşamaktadır. 1877 tarihli nüfus cetveline göre Müslümanlar %87lik paya sahipken Ermeniler yaklaşık olarak %13lük bir paya sahiptir. 1894-1895 yılları arasındaki nüfus cetveline bakıldığında Müslümanların oluşturduğu oran %80 iken Ermeniler %17 idi. Fakat 1897 yılına gelindiğinde ise Ermeniler’ in nüfuslarında az da olsa bir artış olduğu gözlenerek Müslüman nüfusu 99.960 iken Ermeni nüfusu 22.364 kişi olmuştur. Netice itibariyle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerlerin Müslümanların oturduğu meskûn yerler olduğu ortadadır (s. 99-139).

“Beşinci Bölüm” de yazar, “19. Yüzyılda Erzincan’da Eğitim ve Öğretim” başlığı altında Erzincan’daki eğitim ve öğretimden bahsederek bu bölümü tablolar ve grafiklerle desteklemiştir. Askerî okulların Erzincan’ın eğitim ve kültürüne yaptığı olumlu katkılarına dikkat çekerek, aynı zamanda bölgede en kalabalık gayrimüslim cemaat olan Ermeni toplumuna ait okullar hakkında da bilgi vermiştir. Erzincan sancağına ait tüm mekteplerden sorumlu olan kurum Erzurum Maarif Müdürlüğüdür. Erzurum valisinin 1891 yılında Erzincan’a gelip eğitimle ilgili hususları görüşmesi sonucunda Erzincan’da bir maarif meclisi kurulması kararlaştırılmış ve başkanlığına Ordu-yı Hümayun Erkan-ı Harp başkâtibi Yusuf Raşit Efendi getirilmiştir. Burada Erzincan Maarif Meclisinin eğitimi geliştirmek amacıyla mahalli tedbirler, halk yardımları sayesinde pek çok okul inşası yapılarak eğitime verilen önemin, bakış açısının nasıl olduğuna karşın durumları Anadolu Vilayeti Umumi Müfettişliğine gönderilen raporlarla destekleyerek ortaya koymuştur. Erzurum Vilayet Salnamelerine göre Erzincan’da 193 tane sıbyan mektebi, 1897-1899 yılında 1 tane İptidai mektebi bulunup bu sayının 1900 yılında ise 4’e çıktığını belirtmiştir. Yazar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Eğin’e bağlı olan İliç Nahiyesinde 4-5 tane Ermeni mektebi olup Haçatur adlı öğretmenin burada görev yaptığını işaret ederek Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yer olan Eğin’de yirmiden fazla okul bulunduğunu Apçağa ve Gemürdap isminin bu bölgede bilinen Ermeni mektepleri olduğunu vurgulamış ve Tercan Kazasında da ismi bilinmeyen 35 adet Gayr-ı Müslimlere ait okullar olduğuna değinmiştir. Bunun yanı sıra Türk eğitim tarihinde önem arz eden askeri mekteplerin, Mühendishane-i Bahri ve Berri Hümayun ile Mekteb-i Harbiye’nin nitelikli öğrenci ihtiyacını karşılamak için açıldığını vurgulayarak, Erzincan Askeri Rüştiyesi ’nde yetişmiş olan, Ali Fuat Cebesoy, Ali Galip Pasiner, Kazım Özalp, Yakup Şevki Paşa, Fahrettin Altay ve İhsan Nuri Paşa gibi değerli devlet adamlarının bu okuldan mezun olduğuna dikkat çekmiştir. Netice itibariyle Eğitimin her zaman her açıdan önemli olduğuna değinerek 19. yüzyılın sonlarında Erzincan’da faaliyet gösteren medreselere vurgu yapmıştır (s. 139-175).

“19.Yüzyılda Erzincan’da Manevi Hayat (Tasavvuf Hareketleri ve Tarikatlar)” başlıklı olan ”Altıncı Bölüm” de Birol, Anadolu’nun fethinden itibaren etkili olan ve günümüzde de etkisi hala hissedilen tasavvuf hareketlerinden bahsetmiştir. Yazar, şehrin tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar tarandığı zaman tekke, zaviye ve dergâhların faaliyetleri bakımından ön plana çıktığı anlaşılan Erzincan’ın adeta bir simgesi haline gelen Terzi Baba gibi manevi önderlerin etkisini ele almış, Mevlevi ve Nakşibendi gibi dergâhların Osmanlı-Rus Savaşı, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’ndaki olumlu çalışmaları ve mücadeleleri hakkında bilgi vermiştir. Bu bağlamada, Terzi Baba’nın halefi olan Şeyh Seyyid Mustafa Fehmi Efendi, Kırım ve Osmanlı- Rus Savaşlarında savaşıp ve onun da halefi olarak karşımıza çıkan oğlu Şeyh Ahmet Fevzi Efendi’nin de İstiklal

Savaşı’nda Mustafa Kemal’in en yakın destekçisi olarak Milli mücadelede yanında yer aldığını, Erzurum ve Sivas Kongrelerine delege olarak katıldığını ve ölene kadar da Erzincan’ı TBMM’de temsil ettiğini vurgulamıştır. Nitekim Şeyh ve dervişlerin Erzincan kenti açısından halk için manevi ölçüde çok önemli olduğu üzerinde durmuş, bu noktada Avarız defterlerine bakıldığında 17. yüzyılın ortalarına doğru Erzincan’da 14 şeyh ve dervişin olduğunu belirtirken, bu yüzyıla ait şeyh ve dervişler hakkında genel ve en önemli kaynak olarak Evliya Çelebi’nin seyahatnamesini göstermektedir. Tekke ve zaviyeler hakkında Erzurum Vilayet Salnamesine göre herhangi bir bilgi bulunmazken, 19. yüzyılda 4 tane tekkenin irşad faaliyetlerinin sürdürüldüğünün tespit edilmesini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Birol, bölgede önemli faaliyetler göstermiş olan Kadirilik ve Mevlevilik gibi tarikatların yanı sıra şehrin Mevlevilik kültürü yönünden çok zengin bir şehir olduğuna değinmiştir. Erzincan’ın doğudan batıya giden önemli bir kavşak noktasında olması, ticari ve kültürü yanı sıra manevi hayatını da etkilediğini, en önemli mutasavvıflardan olan Mevlana Celaleddin-i Rumi ve babası Bahaeddin Veled’in Erzincan’da ikamet ettiğini belirtmiştir. Yazarımız kısaca Erzincan’ın Selçuklular zamanından bugüne kadar tasavvuf kültüründen etkilenen bir şehir olduğunu belirtmiştir.(s. 175-201).

”Yedinci Bölüm” de “19.Yüzyılda Ulaştırma, Haberleşme, Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri Alanlarında Çalışmalar” başlığı altında Birol, şehrin genel itibari ile yapılaşma sürecini ele alarak II. Abdülhamid zamanında Anadolu’ya yapılan yatırımlardan Erzincan’ın da ekonomik olarak sıkıntılı olduğu dönemde payına düşeni aldığına dikkat çekmiştir. IV. Ordu merkezinin Erzincan’a taşınmasıyla bölgede olarak artan nüfusun beraberinde getirdiği hareketlilik şehrin iktisadi ve kültürel alandaki gelişmesine de ön ayak olmuştur. Bu noktada tebaanın bir şehirde ne derecede önem teşkil ettiğini görmekteyiz. Ticaret yoksa sermaye yok, sermaye yoksa şehirleşme yok, şehirleşme yoksa demografi yok. Dolayısıyla şehri ayakta tutan, bir şehri şehir yapan gerçek manada nüfustur. Nitekim bu yapılaşma sürecinde şehirde “IV. Ordu Karargâhı, Güneş Saati, Hamidiye Kışlası, Süvari Karakolu, Erzincan Askeri Hastanesi, Erzincan Askeri Şayak (Aba) Fabrikası, Erzincan Un Fabrikası, Hacı Ahmet İzzet Paşa ve Camisi, Nafız Paşa Hamamı ve Çeşmesi, Hamidiye Çeşmesi” gibi önemli eserler yapılmıştır. Ulaşım açısından şehre yüksek maliyetlerle de olsa pek çok yerde demiryolları karayolları yapıldığına değinen yazar, Erzincan’ın tali yollar ile bağlantılı olan bir noktada olduğu üzerinde durarak, Fatih Sultan Mehmet’in Otlukbeli, Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi ve Kanuni Sultan Süleyman’ın Irakayn Seferleri için takip ettikleri güzergâh olduğunu söyleyerek önemli kavşak noktasında yer aldığına vurgu yapmıştır. Yine haberleşme bakımından şehre, halktan toplanan yardımlar ve ağnam gelirlerinden alınan pay ile telgraf hattı oluşturulduğunu söyleyerek şehir tarihi çalışmasında sosyal çalışmaya gösterilmesi gereken önemin ne derece dikkatli olduğunu bizlere vurgulamaktadır (s.201-217).

Sekizinci ve son bölüm olan “19. Yüzyıl Sonlarında Erzincan ve Çevresinde Tabii Afetler ve Salgın Hastalıklar” başlığı altında yazar, Erzincan’da etkin olan salgın hastalıklara ve şehri etkileyen doğal afetleri incelemiştir. Jeolojik yapısı itibari ile kuzey Anadolu Fay hattının üzerinde bulunması nedeniyle Erzincan tarih boyunca birçok deprem yaşamıştır. Bu depremler, şehrin ve yakın civarının yıkılmasına neden olmuştur. Bu depremler içinde en şiddetli ve etkili olanı 1939 depremi olmasına rağmen, şehir daha önce 1045-1047 yıllarındaki depremle tamamen yıkılmıştı. Aynı şekilde 1168/1170, 1268/1271, 1457, 1576, 1584, 1666 yılında şehirde önemli depremler görülmüş binlerce insan hayatını kaybetmiş ve Erzincan halkının asıl geçim kaynağı olan birçok hayvanları da telef olmuştur. Çalışmanın konusunu teşkil eden dönemdeki salgınlara da değinen Birol, 19. yüzyılda 1887 yılında görülen ve 15 gün sürerek mal ve can kaybının çok yaşandığı deprem olduğunu belirtmiştir. Bunu takip eden 1889 yılında, üç deprem daha meydana gelmiş fakat can kaybı yaşanmamıştır. 1890 yılında Refahiye kazasında meydana gelen depremde Kayı köyünün harap olmuştur. Yazar, 20. yüzyılda ise 1909/1920/1939 yıllarında depremlerin devam ettiğine ve

yine bu depremlerde de çok yerin yerle bir olup can, mal kayıplarına yol açtığını vurgulamıştır (s. 217-220).

Erzincan, çok can kaybı ve hasarlarla atlattığı bu depremlerin yanı sıra bide salgın hastalıklar, kuraklık ve kıtlıklarla da mücadele etmiştir. 1882 yılında Refahiye ve Kemah’ta zahire sıkıntısının çokça görüldüğünden bahseden Birol, afet sonrası kıtlık ve zahire sıkıntısı çeken vatandaşların tespiti için karşılıksız ayni ve nakdi yardımlar verilmesi hususunda “İane” adı verilen defterler oluşturulup bu kişilerin bu deftere kayıt edildiklerini vurgulamıştır. Bölge halkı bu kıtlık durumundan fazlasıyla etkilenmiş olmalıdır ki, normal beslenme dışına çıkılıp daha doğrusu mecbur kalınıp hiç tanımadıkları bitki, yabancı leşler yemişlerdir. Bütün bu sıkıntılar yetmezmiş gibi bir de bölgede, kolera, frengi, kızamık, çiçek gibi salgın hastalıklar baş göstermiştir. Kafkasya ve İran’da ortaya çıkan salgının, Erzincan’ın coğrafi olarak kavşak noktasında olmasıyla bu bölgeye taşındığına değinen yazar, bu hastalıkların çok sayıda kişinin ölümüne sebep olduğunu dile getirmiştir. 1861 yılında baş gösteren koleradan pek etkilenmeyen Erzincan, asıl salgın olarak nitelendirilen 1892 yılındaki kolera salgınından fazlasıyla etkilenmiştir. 1894 yılında gerçekleşen ikinci kolera dalgası IV. Ordu çevresinde gerçekleşmiş ve askerlerin koğuştan çıkarılıp çadırlara alınması, kışlanın ilaçlanması gibi tedbirler alınsa da yine belli başlı ölümlere sebep olmuştur. Birol, kolerayla mücadele kapsamında 1892 yılında Erzincan kazasına bağlı Kuruçay, Kemah ve Refahiye’ye bağlı yerlerde karantina hastaneleri kurulduğunu belirterek salgının en şiddetli olarak gerçekleştiği ayların Mayıs, Haziran, Temmuz olduğunu vurgulamıştır. 1894 yılında tekrar yayılmaya başlayan kolera 1907/1910 yıllarında ikinci büyük kolera salgını dalgası altında tekrar görülse de bu tarihlerden itibaren artık şiddetinde azalma olmuştur. Bir diğer hastalık olan frengi, çiçek ve kızamık ise genelde çocuklarda görülen ve kısa sürede tedbiri alınan bir salgındır. Dolayısıyla bu salgın hastalıklara karşı alınan önlemler kapsamında halkı bilinçlendirmek için kurslar açılmış, seyyar tabip ve eczacılar getirilerek halkı bilinçlendirmeleri istenildiğine değinmiştir (s. 221-242).

Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı öncesi olan Erzincan ve orada yaşanan olaylar ele alınarak Erzincan’ın idari, sosyal, ekonomik ve askerî olaylar ve düzenlemeler kapsamında zaman içerisinde neler yaşadığı, ne konuma geldiği üzerinde durularak, bir şehir tarihi incelemesinin ne derece ehemmiyetli olduğu noktasına varılmıştır. Tüm bunlar ele alınırken parçadan bütüne ilkesi ile hareket edilmiş ve bu bağlamda kent tarihinin gün yüzüne detaylı bir çalışma neticesinde çıkabileceği görülmüştür.

Kitabımızın yazarı Nurettin Birol; Osmanlı Arşiv kaynaklarını, Vilayet Salnamelerini, Vesikaları, Nüfus defterlerini ve geniş bir bibliyografya, tablo, grafik vs. kullanarak çalışmaya ayrı bir boyut kazandırmıştır. Buna mukabil bir şehri tüm yönleriyle baştan aşağıya nasıl incelenmesi gerektiğini bize göstermek istemiş ve bu çalışmasında bilinenden çok bilinmeyenlere ışık tutmak istediği aşikârdır. Bir şehrin tarihini incelemek demek aynı zamanda kültürünü, sosyo-ekonomik yapısını, toplumsal yaşayışını vb. her yönüyle ele almak demektir. Bunu mahalli ve yerel olarak yaptığımızda ise ortaya nitelikli bir literatür ile çok daha detaylı bir çalışma çıkar. Dolayısıyla okuyucuya ve meraklılarına daha geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Nitekim yazarımızın kitabı üzerinde titizlikle araştırma ve inceleme noktasında pek çok yetkili araştırmacı gibi dikkatleri yerele çekmiş ve Erzincan’ı ele alarak kent tarihi ile ilgili araştırma yapmıştır. Bu aynı zamanda yerel tarihe kazandırılmış olan katkıdır. Bu bağlamda kültürel değerlerin de araştırılıp kayda alınması ileriki yıllar için önem arz etmektedir. Çünkü yerleşim merkezleri hafızaları ile birlikte geleceğe ışık tutarak yeni nesiller için kaynak teşkil etmektedir. Dolayısıyla yerleşim merkezleri adeta hafızası, tarihi ile bu süreç için oluşturulan bir kültürdür demek kaçınılmazdır. Bu noktada yerelliği açığa çıkarıp ışık tutarak çalışma yapacak olanlara yaşadığı bölgenin, kentin, sokağın, semtin de tarihine sahip çıkma duyarlılığı kazandırmaktadır. Tarih ve kültürünü kaybeden yerler geleceğe sağlıklı bir şekilde bakıp yorum getiremezler. Gelecek geçmişin içine gizlenmiştir, onu sobelemek Nurettin Birol gibi birçok kent tarihi çalışıp yereli ortaya çıkarmaktan zevk duyup imtina ile yazan yazarların elindedir.

YANAK, Kübra (2021). “Nurettin Birol, 19. Yüzyılda Erzincan Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914)”, *Mavi Atlas*, 9(1): 326-332

Dolayısıyla eser, yerel tarih/şehir tarihi çalışmasına kazandırılan ve bu alanda çalışma yapacak olanlar açısından örnek teşkil ederek güzel bir kaynak niteliği taşımaktadır.